

УДК 373.3:613.8

Доля Т.М.

ДО ПИТАННЯ ФЕНОМЕНУ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Постановка проблеми. Останнім часом відбувається катастрофічне погіршення здоров'я дітей. Свою частку відповідальності за ситуацію, що склалася несе і система освіти. Період дорослішання, який припадає на перебування дитини в школі, виявився одним із періодів, протягом якого, відбувається погіршення стану здоров'я дітей і підлітків, при тому, що саме ці роки проходять під постійним, майже щоденним, контролем з боку фахівців – педагогів.

У школі з'явилося багато нових предметів, збільшився обсяг інформаційних навантажень, різко зросли інтенсивність і емоційна напруга навчального процесу. Це призводить до порушення режиму дня школярів, скорочення часу сну, відпочинку, прогулянок, рухової активності і негативно позначається на фізичному і психічному здоров'ї учнів.

В сучасних умовах модернізації освіти постає завдання такої системи навчання, за якою дитина стає активним учасником процесу засвоєння знань, автором власної траєкторії формування інформації, яка задовольняє пізнавальний інтерес та дає моральний, психологічний комфорт і забезпечує формування здоров'язбережувальної компетентності кожного учня. В державних документах, зокрема у новому Державному стандарті початкової загальної освіти зазначається, що формування здоров'язбережувальної компетентності передбачає виховання в учнів потреби у здоров'ї, набуття учнями власного здоров'язбережувального досвіду з урахуванням стану здоров'я, використання у повсякденному житті досвіду здоров'язбережувальної діяльності для власного здоров'я та здоров'я інших людей [1].

Шляхом реалізації поставлених в сучасних умовах завдань може стати створення здоров'язбережувального середовища початкової школи, яке включатиме в себе освітні, виховні, медичні, адміністративно-управлінські та інші форми роботи зі збереження, розвитку та підтримки здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема навчання і виховання здорової людини, створення сприятливих для здоров'я умов навчання вивчалася багатьма представниками педагогічної науки. Відповідні аспекти можна знайти в працях К. Гельвеція, А. Дістервега, Я. Коменського, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, Л. Толстого. Серед класиків педагогіки, що приділяли увагу проблемі здоров'язбереження учнів, можна назвати П. Блонського, Л. Виготського, М. Пирогова, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін.

На сучасному етапі дослідження проблеми здоров'язбереження здійснюється на міждисциплінарному рівні. Феномени здоров'я і здорового способу життя вивчаються не тільки медиками (М. Амосов, В. Казначеев, Ю. Лісіцин, М. Буянов, І. Брехман, Б. Чумаков), але і філософами (Дж. Локк, А. Сміт, К. Гельвецій, М. Ломоносов, К. Маркс), психологами (Л. Виготський, В. Бехтерев). Вони розробили і залишили численні праці про збереження здоров'я, продовження довголіття і підвищення життєвого потенціалу.

У сучасних російських дослідженнях спостерігається привернення особливої уваги до питань формування здоров'язбережувального середовища (Н. Тверская, Г. Тушина, Т. Шаткулеєва, О. Толстякова, Є. Романенков та ін.).

Однак ці дослідження розкривають окремі аспекти даної проблеми і теоретично не обґрунтовують сутності феномену здоров'язбережувального середовища початкової школи.

Формулювання цілей статті. Мета нашої статті – розкриття теоретичних засад феномену здоров'язбережувального середовища початкової школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. У результаті численних досліджень вчені встановили, що серед чинників, від яких залежить здоров'я людини, яка проживає у цивілізованій країні в умовах миру, за відсутності природних катаклізмів, приблизно 20-22% припадає на екологічні та соціальні чинники, 20-22% – на спадковість і генетичні порушення, 8-10% – на розвиток медицини і якість медичного обслуговування та охорони здоров'я, а близько 50% припадає на спосіб життя людини, на її ставлення до власного здоров'я.

Перш ніж визначити поняття „здоров'язбережувальне середовище”, звернемося до його сутності. Основою якого є поняття „здоров'я” та „середовище”.

Аналіз наукових джерел свідчить, що існує близько 300 визначень понять „здоров'я”. Спробу дати визначення цьому поняттю намагалися багато психологів, педагогів, медиків: М. Амосов, Г. Апанасенко, П. Калью, І. Брехман, Ю. Лісіцин, Г. Царегородцев, В. Казначеев, Г. Никифоров, із вітчизняних учених – І. Бех, Н. Денисенко, Л. Лохвицька та ін.

У тлумачному словнику поняття „здоров'я” розглядається як стан організму, за якого нормально функціонують всі органи, проте це стосується лише фізичного здоров'я [2, с. 233].

О. Васильєва та Ф. Філатов розглядають здоров'я як складний, багатовимірний соціокультурний феномен, який відображає найбільш значущі біологічні, психологічні, соціальні і духовні аспекти буття людини в світі.

Б. Ільїн розуміє здоров'я як „функціональний стан організму, що забезпечує тривалість життя, фізичну й розумову працездатність, самопочуття і функцію відтворення здорових нащадків”.

На думку В. Казначеева, здоров'я індивіда – це „динамічний стан збереження і розвитку його біологічних, фізіологічних та психічних функцій, оптимальної працездатності і соціальної тривалості активності за максимальної тривалості активного життя”.

Результати аналізу наукових досліджень свідчать що здоров'я слід розглядати як системне об'єднання в собі чотирьох складових: фізичне, психічне, соціальне та духовне. Фізичне здоров'я може бути охарактеризоване як природний стан організму, зумовлений нормальним функціонуванням його органів і систем, стан „гармонії морфологічної структури тіла і функціонального стану систем життєзабезпечення людського організму” [3, с. 32].

За визначенням М. Бачерикова, В. Петленка, Є. Щербини, психічне здоров'я – це „такий відносно стійкий стан організму й особистості, який дає людині змогу усвідомлено, враховуючи свої фізичні й психічні можливості, а також навколишні природні та соціальні умови, здійснювати й забезпечувати свої індивідуальні й суспільні (колективні) біологічні та соціальні потреби на основі нормального функціонування психофізичних систем, здорових психосоматичних і самотопсихічних відносин в організмі”.

Соціальне здоров'я – це ступінь або міра задоволеності індивіда своїм матеріальним добробутом, харчуванням, житлом, соціальним становищем у суспільстві, соціальною політикою. Соціальне здоров'я індивіда залежить від економічних чинників, його відносин зі структурними одиницями соціуму – сім'єю, організаціями, через які відбуваються соціальні зв'язки – праця, відпочинок, побут, соціальний захист, охорона здоров'я, безпека існування [4, с. 318].

Духовне здоров'я – це здатність зберігати і використовувати духовність, доброту, реалізовувати свій моральний потенціал; гармонія людини не тільки з навколишнім світом, у міжособистісних відносинах, а й гармонія внутрішня. Воно залежить від розкриття духовного, морального потенціалу, свідомого прагнення людини до реалізації вищих якостей особистості, прилучення до духовних цінностей [4, с. 318].

Отже, аналіз психолого-педагогічних досліджень складових здоров'я дає змогу стверджувати, що їх формування є основними напрямками реалізації завдань здоров'язбережувального середовища, а також є основою цілісної системи формування здоров'я молодших школярів.

Звернемося до сутності поняття „середовище”. Тлумачний словник української мови розглядає середовище: як соціально-побутові умови, в яких проходить життя людини; як оточення; як природні умови, в яких проходить життєдіяльність будь-якого організму; як довкілля [2, с. 745-746].

Так, на думку Н. Крилової „середовище – це оточуючий людину соціальний простір (в цілому – як макросередовище, у конкретному розумінні – як безпосереднє соціальне оточення, мікросередовище), зона безпосередньої активності індивіда, його найближчого розвитку й дій”.

Середовище, на думку С. Сергєєва, „завжди виступає у єдності з діяльністю, але не будь-яка дійсність говорить про наявність середовища” [5, с. 61]. Це дозволяє говорити про середовищноорієнтоване навчання, де „середовище є конструйована частина фізичної реальності, зв'язана і опосередкована досвідом рекурсивних взаємодій організму” [5, с. 61],

„середовище – дійсність, в якій відбувається створююча діяльність людини” [5, с. 61], „в процесі діяльності в середовищі людина міняє його для досягнення своїх особистих і соціальних цілей. В свою чергу, змінена нею/ними або іншими суб’єктами зовнішня частина середовища має зворотній вплив на суб’єкта”. Людина змінюється в середовищі та безпосередньо середовищем.

Розрізняє поняття „середовище” і „простір” І. Шендрік. Він наголошує, що середовище – це даність, тому не є результатом конкретної діяльності його учасника, а простір – це результат освоєння суб’єктом цієї даності.

Розмаїття поглядів учених на середовище спричинило безліч його класифікацій, а саме: за природою субстанціональної системи: природне, штучне; за структурою наукових дисциплін: економічне, літературне, географічне; за каналами сприйняття: візуальне, аудітивне; за тимчасовими характеристиками: постійне, тимчасове, ситуативне; за видами діяльності: виробничо-трудове, суспільно-політичне, навчально-виховне; за способом життя: природне, соціальне, культурне, діяльнісне.

На основі цих досліджень ми можемо зазначити, що оптимально організоване середовище забезпечує сприятливі умови для розвитку дитини та є основою її саморозвитку, покращення функціонального стану організму дитини, підвищення її адаптаційних можливостей, повноцінний здоров’язбережувальний розвиток особистості. Таким чином, ми переконуємося в тому, що середовище повинно сприяти гармонійному розвитку особистості, творчому саморозвитку та самореалізації, бути ціннісним, розвивальним, комфортним, тобто здоров’язбережувальним середовищем.

Спробу дати визначення поняттю „здоров’язбережувальне середовище” намагалися як російські, так і українські дослідники (Є. Бондаревська, Т. Бабенко, І. Аршавський, С. Громбах, Л. Дихана, П. Каптерєва, А. Сидоренко, Н. Рилова, Т. Овчиннікова, О. Богініч, Н. Денисенко та ін.).

На думку російської дослідниці Т. Овчиннікової, здоров’язбережувальне середовище – це предметне середовище (господарська інфраструктура, матеріальне забезпечення навчальної та оздоровчої діяльності). Вона оцінюється за такими параметрами: розташування приміщень, наявність санітарно-технічного, медичного, спортивного обладнання та устаткування, відповідність організації харчування чинним санітарним правилам і нормам.

Одним з важливих компонентів здоров’язбережувального середовища Т. Овчиннікова вважає корекційно-розвивальне, оздоровче середовище – форми, методи, принципи навчальної та оздоровчої діяльності.

Здоров’язбережувальне середовище, на думку В.Мухіна, – це навколишнє і соціальне середовище, яке сприяє повноцінному формуванню особистості, сприяє її фізичному, духовному та соціальному благополуччю. Дане середовище забезпечує благополучний розвиток дитини, і сприяє його успішній соціалізації, а значить, дозволяє зберегти здоров’я.

Процес створення вчителями здоров’язбережувального середовища, вчені, спрямовують на:

- розвиток тіла та фізіологічних систем організму дитини взагалі та дихальної, серцево-судинної, нервової систем, опорно-рухового апарату зокрема;
- розвиток пізнавальних процесів (сенсорного та інтелектуального), психічних процесів (адекватності психічного відображення, сприйняття, уваги, позитивного мислення, пам'яті та ін.);
- формування психічних станів (у межах норми імпульсивності, тривожності, агресивності);
- вільний природний прояв позитивних емоцій;
- розвиток особистісних якостей (відповідальності за доручену справу, витривалості, впевненості в своїх силах, знаннях; доброзичливості, самоповаги; емоційно-вольової сфери, активності, цілеспрямованості, ціннісного ставлення до життя, здоров'я, природи, людей, миру на Землі, до навчання);
- подолання негативного ставлення до особистого здоров'я, життя, самого себе, до людей [6, с. 3].

Слід зазначити, що здоров'язбережувальне середовище не можливе без впровадження здоров'язбережувальних технологій це два взаємопов'язані процеси. Специфіка організації педагогічного процесу навчального закладу дозволяє стверджувати, що здоров'язбережувальні технології за ступенем впливу на здоров'я дитини є найбільш дієвими. Головною їхньою ознакою являється використання психолого-педагогічних методів та прийомів, комплексний підхід до вирішення проблем збереження та зміцнення здоров'я.

За визначенням В. Серікова, технологія в будь-якій сфері – це діяльність, що в максимальній мірі відображає об'єктивні закони даної наочної сфери, побудована відповідно до логіки розвитку цієї сфери і тому що забезпечує найбільшу для даних умов відповідність результату діяльності заздалегідь поставленим цілям. Виходячи з цього методологічного регулятивну, технологію, стосовно поставленої проблеми, можна визначити як здоров'язбережувальну педагогічну діяльність, яка по-новому вибудовує стосунки між освітою і вихованням, переводить виховання в межах людинотворчого процесу, життєзабезпечення, спрямованого на збереження і примноження здоров'я дитини.

Здоров'яформуючі освітні технології, за визначенням Н. Смірнова, – це все ті ж психолого-педагогічні технології, програми, методи, які направлені на виховання в учнів культури здоров'я, особистісних якостей, що сприяють його збереженню і зміцненню, формування уявлення про здоров'я як цінність, мотивацію на ведення здорового способу життя [7, с. 67].

Здоров'язбережувальна технологія, на думку В. Сонькіна, – це умови навчання дитини в школі (відсутність стресу, адекватність вимог, адекватність методик навчання і виховання); раціональна організація навчального процесу (у відповідності з віковими, статевими, індивідуальними особливостями і гігієнічними вимогами); відповідність навчального і фізичного навантаження

віковим можливостям дитини; необхідний, достатній і раціонально організований руховий режим [8, с. 43].

Під здоров'язбережувальною освітньою технологією О. Петров розуміє систему, що створює максимально можливі умови для збереження, зміцнення і розвитку духовного, емоційного, інтелектуального, особового і фізичного здоров'я всіх суб'єктів освіти (учнів, педагогів та ін.) [8, с. 37].

Сучасною наукою встановлено наступну класифікацію здоров'язбережувальних технологій: за характером діяльності ці технології можуть бути як приватні (вузькоспеціалізовані), так і комплексні (інтегровані); за напрямом діяльності серед приватних здоров'язбережувальних технологій виділяють: медичні (технології профілактики захворювань; корекції і реабілітації соматичного здоров'я; санітарно-гігієнічної діяльності); освітні, що сприяють здоров'ю (інформаційно-навчальні і виховні); соціальні (технології організації здорового і безпечного способу життя; профілактики і корекції девіантної поведінки); психологічні (технології профілактики і психокорекції психічних відхилень особистого і інтелектуального розвитку) [7, с. 8].

Здоров'язбережувальні технології у сучасній освіті спрямовані на вирішення актуального освітнього завдання – збереження та зміцнення здоров'я суб'єктів навчально-виховного процесу (дітей, педагогів, батьків).

Висновки. Отже, аналіз наукової літератури дає змогу стверджувати, що здоров'язбережувальне середовище – це середовище, яке спеціально створюється в системі освіти та включає в себе сукупність певних умов, здоров'язбережувальних технологій, які використовуються навчальним закладом та спрямовані на збереження і зміцнення здоров'я дітей, на покращення їх настрою та самопочуття, функціонування стану організму, підвищення адаптаційних можливостей учнів та формування мотивації на здоровий спосіб життя.

Важливою складовою створення здоров'язбережувального середовища є здоров'язбережувальні технології. Застосування різних видів даних технологій допоможе вчителям початкової школи забезпечити багаторівневість освітньої системи в межах здоров'язбережувального середовища. Перспективним є розроблення психолого-педагогічних умов формування готовності до здоров'язбережувальної діяльності та використання здоров'язбережувальних технологій у середовищі початкової школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти. Постанова КМУ №462 від 20.04.11 р. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/17911
2. Глумачний словник української мови: понад 12 500 статей (близько 40 000 слів) / [за ред. д-ра філологічних наук, проф. В.С.Калашника]. – 2-е вид., випр. і доп. – Х.: Прапор, 2004. – 992 с.
3. Сущенко Л.П. Соціальні технології культивування здорового способу життя людини / Л.П.Сущенко. – Запоріжжя: ЗДУ, 1999. – 308 с.

4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; відп. ред. В.Г.Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Сергеев С.Ф. Проектирование обучающих сред / С.Ф.Сергеев // Школьные технологии. – 2006. – № 3. – С. 58-65.
6. Ващенко О. Організація здоров'язбережувальної діяльності початкової школи / О.Ващенко, С.Свириденко // Початкова освіта. – 2005. – № 46 (334). – С. 2-4.
7. Смирнов Н.К. Здоровьесберегающие образовательные технологии в современной школе / Н.К.Смирнов – М.: АПК и ПРО, 2002. – 121 с.
8. Науменко Ю.В. Здоров'язбережувальна діяльність школи / Ю.В.Науменко // Педагогіка. – 2005. – №6. – С. 37-44.

АНОТАЦІЯ

Доля Т.М. До питання феномену здоров'язбережувального середовища початкової школи. У статті обґрунтовуються теоретичні аспекти феномену здоров'язбережувального середовища початкової школи. Здійснюється аналіз літератури, що розкриває зміст ключових понять дефініції, зокрема понять „здоров'я” та „середовище”. Представлено погляди науковців щодо здоров'язбережувальних технологій та їх ролі у створенні здоров'язбережувального середовища. Презентовано шляхи подальшого розв'язання окресленої проблеми.

Ключові слова: здоров'я, здоров'язбережувальні технології, здоров'язбережувальне середовище, підготовка вчителя початкової школи.

АННОТАЦИЯ

Доля Т.М. К вопросу феномена здоровьесберегающей среды начальной школы. В статье обосновываются теоретические аспекты феномена здоровьесберегающей среды начальной школы. Осуществляется анализ литературы, раскрывающий содержание ключевых понятий дефиниции, в частности понятий «здоровье» и «среда». Представлены взгляды ученых о здоровьесберегающих технологиях и их роли в создании здоровьесберегающей среды. Презентовано пути дальнейшего решения обозначенной проблемы.

Ключевые слова: здоровье, здоровьесберегающие технологии, здоровьесберегающая среда, подготовка учителя начальной школы.

SUMMARY

Dolia T.M. On the question of healthcaring environment phenomenon of medium primary school. The theoretical aspects of healthcare environment phenomenon of initial school are grounded in the article. The analysis of literature that reveals the meaning of key concepts definitions, including the concepts of „health” and „environment”. The looks of research workers are presented in relation to healthcare technologies and their role in creation of healthcare environment. Presented ways to further solve the problem outlined.

Key words: health, healthcare technology, healthcare environment, preparation of teacher of initial school.